

Български следи в Азербайджан

Ренета Златева

Bulgarian traces in Azerbaijan: The article presents hidronyms and oikonims, which are located in the present territory of Azerbaijan, and are connected with the Bulgarians. Most attention is paid to the South Azerbaijan, where are situated early medieval Bulgarian toponyms.

Key words: Bulgarian toponyms, present Azerbaijan, medieval period

ВЪВЕДЕНИЕ

Сред народите, които оставят следи в района на Кавказ, са българите. Досегашните публикации в тази посока обръщат най-голямо внимание на земите на днешна Армения. В настоящото изследване са представени някои български хидроними и ойконими, намиращи се на територията на съвременен Азербайджан, които дълги години остават незабелязани от българските учени. Погрешното ситуиране на някои от тях изолира от погледа на изследователите важни исторически места, имащи своята роля при определяне миграциите, развоя и етнокултурните контакти на нашия народ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Българите са споменати в района на Кавказ в Анонимен римски хронограф от 354 г., където е записано: „*Ziezi ex quo Vulgares*“ (*Зиези, от когото са българите*) [26: 82]. Това сведение несъмнено показва, че в средата на IV век нашите предци са част от източните народи.

В своята „Църковна история“ (V-VI век) сирийският историк Захарий Ритор отбелязва: „Базгун е земя със [свой език], която се допира и простира до Каспийските врати и до морето, намиращи се в хунските предели. *Отвъд вратите живеят бургарите със [свой] език, народ езически и варварски; те имат градове; и аланите – те имат пет града... Авнагур [е] народ, който живее в палатки. Авгар, сабир (савири – б. м.), бургар, алан, куртаргар (кутригури – б. м.), авар, хазар, дирмар, сирургур, буграсик, кулас, абдел, ефталит – тези тринадесет народа живеят в палатки, препитават се с месо на животни и риби, с диви зверове и чрез оръжието*“ [34: 57].

Етнонимът *българи* се споменава и в „Ранна история на Армения“ от сирийския историк Мар Абас Катина през IV век, която е загубена, а приблизително век по-късно части от нея са публикувани в „История на Армения“ („История на арменците“), завършена в 482 г. от „бащата на арменската историография“ Мовсес Хоренаци.

Направеният превод на единия от пасажите на „Историята“ на Хоренаци в „Христоматия по история на България“, отнасящ се до българите, е неточен. Българите на Вунд са обозначени като *вхндур булгар* [уногондурите българи] [34: 53].

Правилното четене с оглед особеностите в арменската писмена система на етнопонима на българите на Вунд е не *вхндур булгар*, а *Влъндур/Вълъндур*, като ударението пада на последната сричка. На Петър Голийски дължим отбелязването на неточността, породена от превод в езици, ползващи латиница, като буквеният знак при тях е „gh“, докато арменските езиковеди ползват гръцката буква „γ“ [13: 37-38, 42]. С изясняването на това авторът обезсмисля търсенето на паралели между памирските ваханци и Влъндуровите българи, както предполага П. Добрев [17:90].

Уточнението, че преселването на юг от Кох е по времето на цар Арташес III (422-428), също към днешна дата се счита за неправилно [34: 53]. П. Голийски дава следния превод на посочената част: „В неговите дни [на Аршак] *имало голямо*

безредие във веригата на великата Кавказка планина, в Страната на булгарите и много от тях, като се отделили, дошли в страната наша и заживели за дълги времена (според Хоренаци изразът е „заживели за времена“) под Кол, на плодородно и изобилно на хляб място” [13: 69; 20: 62]. Базирайки се на точните години на управление, дадени от самия автор, съответно за Валаршак двадесет и две и за Аршак тринадесет, Голийски предлага на първия да съответства Сохемос, който носи второ име Тигран (140-162), както е известен в арменската историческа традиция, и Валарш II (185-198). Такава синхронизация поставя появата на българите на Вунд в Армения в края на II век [13: 77-78]. Областта Кол, според извора, е разположена на изток от р. Кура. По-надолу в настоящата публикация ще бъде отделено специално внимание на този район.

Данните на Хоренаци за избухналите размирици в страната на българите в Кавказ по времето на Валарш II отговарят на натиска на хазари и барсили, които излизат от вратата на Чора (Дербент) начело със своя предводител и цар, Внасеп Сурхап, и преминават на юг от река Кура. Вероятно българите на Вунд се виждат принудени да напуснат своите местоживелища в резултат от настъпилите промени в етносъстава на север от Кавказ.

Любопитно сведение за българите в изследвания ареал е оставено и от арменския историк от XIII век Вардан Велики: „Братът негов [на Тигран], Тигран Последни [Сохемос Тигран], наследил короната му и царувал 22 години. Неговото място заел синът му Валарш [II], на тридесет и втората година на своя съименник царя персийски [партски]. Той построил Валаршаван в Басеанския окръг, където се родил и оградил със стени селището Вардгес на река Касах. Това селище било построено от Вардгес, зет на Еруанд Кратковечни от рода на Хайканите, което той оградил със стени и го нарекъл Валаршапат, а също и Нор-калак. В дните на Валарш народите на булгарите и хазирите със своя цар, някой си Внасеп Сурхап, се появили на река Кура с безчислена войска. Валарш, като ги сразил и преследвал, ги принудил да преминат през Вратата на Чора, но неволно ударен от стрела, умрял след двадесетгодишно царуване” [13: 89; 10: 45-46]. За разлика от Хоренаци, Вардан Велики посочва на мястото на барсилите българите, което едва ли е случайно.

В друг пасаж от труда на Мовсес Хоренаци се посочва: „Разпускаяки западните множества, самият той [цар Валаршак] слязъл в богатите на трева места, близо до границата на Шарай, наричани от древните Безлесен и Горен Басеан и [който] по-късно вследствие на преселението на *Влъндур на булгара Вунд* [Влъндур-Булгар на Вунд – по П. Голийски], който се установил по тези места, били наречени по неговото име *Вананд*. И имената на селата, които били дадени според имената на братята и потомците му, са останали и до днес” [13: 37, 68; 16: 121; 20: 55-56; 30: 61].

От всичко казано дотук излиза, че пасажът за заселването на влъндуровите българи в Горен Басеан е познато на Хоренаци от Мар Абас Катина, но второто отбелязване (под Кол) е въз основата на друг, неизвестен за нас източник.

Редица изследователи обръщат внимание на българите на Вунд и областта Вананд, като търсят български следи в тази посока единствено в дн.

Армения. Д. Ангелов и П. Петров ситуират хидронимите Болгар-чай и Вананд-чай именно на нейна територия [3: 122; 33:95]. Пламен Петков счита, че българите, за които пише Мовсес Хоренаци, се преселват в Армения във II в. н. е., по времето на Валаршак II. Въпреки че посочва съществуването на „Ванандчай“ и „Булгаручай“, авторът не дава точни сведения къде се намират българските реки [32: 146-147].

Всъщност, двата хидронима, както и някои близки до тях по звучене ойконими могат ясно да се видят на картата на Азербайджан. В Югозападната част на страната, в Зангилански район (Нагорно-Карабахска република) и в Ордубадски район на съвременна Република Нахчиван, се намират две селища – *Ванандли* и *Вананд*, както и река *Ванандчай*. Историческите карти доказват, че в пределите на

Армения (област Тайк), също е съществувало населено място, носещо името Вананд [6].

На базата на оставените следи в съвременната територия на Азербайджан, имащи връзка с Вундовите българи, можем да заключим, че има повече от едно преселение (най-малко две). Тезата за две миграционни вълни е възприета от Димитър Табаков [40: 27-36]. Арменският историк Елише споменава „Втори Ванандаци“, които принадлежи към рода на Вардановци [5: 662-664]. От сведенията на арменските хронисти става ясно, че фамилията Ванандаци, която несъмнено е от български произход, увеличава своята мощ във времето, заемайки все по-горно стъпало в аристократичната стълбица.

Според азербайджанския професор С. Алиярлы, Хоренаци отбелязва в книгата си арменския цар Вахаршак (153-151 г. пр. Хр.), а синът на Вахаршак, Аршак, управлява от 131 до 118 г. пр. Хр., като преселението на юг от Колхида е в Аѓи Даѓи – в долината на Аракса [2: 166-167]. Възможно е топонимът Кол/Кох, отбелязан в първоизточника, да е идентичен с Колтене, Голтене, Хорсене, Гохтн, Гохтен или Гохтан – историческото название на Ордубад [9: 3; 19: 342-343; 22: 120; 25: 41; 30: 31; 31: 10-12; 38: 25, 89]. Грузинският изследовател Н. Ломоури смята, че Хорзене не е Вананд, а Холарзене/Каларзене (Кладжети) – област, намираща се в пределите на Западна Грузия до 1921 г., когато по силата на Карския договор от 1921 г. става част от Турция [28: 81]. А. Юнусов също счита, че Кох или Кол е област в Грузия [42: 13-14].

Паустос Бюзантаци споменава Артаван (княз на Вананд) при цар Тиран (338-345), а изброявайки арменските епископи по време на разделянето на Армения между Рим и Персия в 387 г., отбелязва Зортуаз, епископ на Вананд [21: 201]. Разсъждавайки върху тези сведения, Ат. Стаматов стига до извода, че щом при Тиран е признат княз Ванандски, тогава излиза, че топонимът Вананд е бил известен още преди царуването на Аршак II и Аршак III – точно през управлението на които повечето български историци поставят преселението. Другият важен извод на проф. Стаматов е, че по времето на създаването на Певтингеровите таблици, т.е. втората половина на II и началото на III век, областта Вананд (вероятно Vanantea!) е позната, така че появата на името Вананд (Ванад) е или при Арташес II Аршак (33-20 г. пр. н. е.), или при Аршак I (35-41 г. сл. н. е.) [36: 65-81]. Цар Аршак I, обаче, управлява само година (34-35 г. сл. н. е.), а и едва ли той е споменатият от Хоренски надарен владетел [13: 61].

Д. Ангелов, Ал. Бурмов, П. Петров и Цв. Степанов изказват хипотезата, че заселването на ванандските българи става през IV в. н.е. [3: 119; 4: 121; 8: 5; 33: 95; 37: 25]. Вероятно българите на Вунд се появяват през II век сл. Хр. (най-късно). Това сведение се потвърждава и от „Именника на българските канове“, според който първият български владетел е Авитохол (165 г.).

През 961 г. хазарският хаган Йосиф в писмо до Хасдай ибн-Шафрут оставя следната информация: „В страната, в която сега живея, са живели преди *В-н-н-три* [българите уногондури]. Нашите предци хазарите са воювали и срещу тях. *В-н-н-три* били по-многочислени, *тъй многочислени, както пясъкът в морето*, но не могли да устоят пред хазарите. Те *оставили земята си* и избягали, а тези [хазарите] ги преследвали, докато не стигнали до реката на име Дуна [Дунав]. До ден днешен те са разположени край реката Дуна и в близост до Кустандин [Цариград], а хазарите обитават и досега земите им” [34: 89].

Павел Стефанов отбелязва съществуването на името *Nandor* сред унгарците, откъдето преминава и в Румъния [39: 69]. Според иранските религиозни възгледи *Вананд* (*Вега*) се свързва със Запада [29: 344]. На това основание П. Голийски предполага, че Внъндур може и да се преведе като българите „западнци“ [13: 50]. Според П. Добрев думата „ванандо“ древните бактрийци превеждат като „побеждаващ“ [17:48]. В този смисъл в. н. н. д. р. или в-н-н-три е народ/племе,

който/което побеждава. Арабските автори пък обозначават тези българи като *в. н. н. д. р. (н. н. д. р.)*. Интересно е и наличието на „планина на в. н. н. д. р.” [18: 53-54]. След Маркварт, който посочва, че „огхондор-блкар-пришълци” са „преселници”, повечето от изследователите поставят знак за равенство между в. н. н. д. р. и дунавските българи. Тогава излиза, че *вльндур болгар* на Хоренаци са познатите от хазарски и арабски хроники *в. н. н. д. р. и в-н-н-три*, както и *оногхонтор/олхендер* от арменската хроника „Ашхарацуиц”, според която тези българи са пришълци. Дублетни форми, различаващи се по езиковите си особености в различните периоди, когато са споменавани, са Ванандур, Уногундур, Олхонтор и Хайландур.

Антропонимът Вунд съответства на няколко топонима във Велинградско – Бундева махала, Бундев връх, Бундъова чешма и пр. [7:130]. Домашните писмени източници свидетелстват за замяната на буква “б” с “в” и обратно през средните векове и е нещо обичайно за българския език. В този смисъл Вунд не е вариант на Вананд. Интерес представляват Епархийските списъци от IX-средата на X в., където се среща епархия Вундица, чието име е изведено под черта от славянската дума *vodinica* или от старобългарската – *ВДИЦА* [15: 160, 164]. Интерес предизвиква и сведението на Йованес Драсханакертци за някой си Вндой, чието произход не е изяснен [23: 76].

В Пушкинския район на съвременен Азербайджан е разположена областта Билесувар (*биле* – „степ” и *сувар* – етноним на суварите/сабирите или савирите), през която текат водите на река *Болгарчай/Volgarçay* – от етнонима *болгар* и река на азербайджански – *çay* [11: 133; 12: 33]. Хидронимът е отбелязан под формата Болхару (*болх* – *българи* и *ру* на талишки *река*) [1: 92]. В миналото, в същия регион картите показват следните ойконими: *Болгар, Болгаркенд, Болгар-Кок-тепе (Болгаргёйтепе)*.

Според П. Голийски, след войната от 552-553 г. между Персия и Суварската конфедерация суварски, барсилски и български пленници са заселени от персите в южноарменската област Сюник и в Муганската равнина в днешен Южен Азербайджан [14: 5]. Твърде възможно е да става въпрос именно за преселване на българи в този район.

Според азербайджански изследователи в периода III-V век българите заедно с кангарите се явяват компактен масив в Кавказка Албания [2: 168; 24: 4]. Всъщност, някои учени са на мнение, че „страната на кангарите” се намира в пределите на Грузия [27: 74]. За топоними в Южен Азербайджан, свързани с кангарите, споменава А. Юнусов. [42: 21]. Интерес представлява фактът, че едно от подразделенията на кенгерлите в страната през XIX век е обозначено като *болгарлы* (!) [35: 154 и сл.; 41]. Кангарите и тайнствените юечжи оставят трайни следи на територията на Азербайджан. Дали по някаква случайност или не, точно по тези места присъстват и български топоними.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Пред историческата наука стоят един куп въпроси, чиито отговори се спотайват безмълвно под пепеливите пътища на далечни и близки страни. Всеки опит да се даде отговор, макар и частичен, на някои от тях съкращава пътя към миналото, към нашите предци, които като че ли са една от най-големите загадки за нас. Какво ли е пълнокръвното значение на етнонима *българи*? Може би частица от него е непрестанно търсещ... в миналото, в настоящето, а защо не и в бъдещето!

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Азербайжан топонимләри. Енсиклопедик лүфәт. Баки, 1999, с. 92.
 [2] Алиярлы, С. История Азербайджана. С древнейших времен до 70-х гг. XIX в. Баку, 2009.

- [3] Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1971.
- [4] Ангелов, Д., В. Гюзелев. Известие в арменски извори за средновековната история на България, ИПр, 1966, кн. 1.
- [5] Армянская Советская Энциклопедия. Т. 2. Ереван, 1977-1979.
- [6] Арутюнова-Фиданян, В. А. Повествование о делах армянских VII век. Москва, 2004 (Виж картите в началото на книгата).
- [7] Балкански, Т. Местните имена в Черепинското краище (Велинградско). С., 1995, с. 130.
- [8] Бурмов, А. Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения. Т. I. С., 1968.
- [9] Вардапед Гевонд. История Халифов. СПб, 1862.
- [10] Всеобщая история Вардана Великаго. Москва, 1861.
- [11] Гейбуллаев, Г. А. К этногенезу азербайджанцев (историко-этнографическое исследование). Баку, 1991.
- [12] Гейбуллаев, Г. А. Топонимия Азербайджана. Баку. 1986.
- [13] Голийски, П. Българите в Кавказ и Армения (II-X век). С., 2006.
- [14] Голийски, П. В подножията на Кавказ. – В: сп. Българите в Австрия, №5, 08-09, 2007.
- [15] Гръцки извори за българската история. Т. 4. С., 1961.
- [16] Гюзелев, В. Известия в арменски извори за средновековната история на България, ИПр, XXII, 1966, кн. 1.
- [17] Добрев, П. Прабългарите. Произход, език, култура. С., 1991.
- [18] Захoder, Б. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Т. 1-2. Москва, 1967.
- [19] История Армении Моисея Хоренского. Москва, 1858.
- [20] История Армении Моисея Хоренского. Москва, 1893.
- [21] История Армении Фавстоса Бузанда. Ереван, 1953.
- [22] История императора Ираклия. Сочинение епископа Себеоса, писателя VII столетия. СПб, 1862.
- [23] Йованес Драсханакертци. История Армении. Ереван, 1986.
- [24] К проблеме этногенеза азербайджанского народа. Баку, 1984.
- [25] Киракос Гандзакети. История Армении. Москва, 1976.
- [26] Латински извори за българската история. Т. 1. С., 1958.
- [27] Летопись Картли. Тбилиси, 1982, с. 74.
- [28] Ломоури, Н. Ю. Грузино-римские взаимоотношения. Ч. I. Тбилиси, 1981.
- [29] Мифология древнего мира. Москва, 1977.
- [30] Мовсес Хоренаци. История Армении. Ереван, 1990.
- [31] Пашаев, А. Город Ордубад в XIX – начале XX вв. (Историко-этнографическое исследование). Баку, 1998.
- [32] Петков, Пл. Българите в 30 000 километра от Родината. С., 2007.
- [33] Петров, П. Образуване на българската държава. С., 1981.
- [34] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 1. С., 1978.
- [35] Смирнов. Материалы по истории и этнографии Нахичеванского края. Баку, 1999.
- [36] Стаматов, Ат. Tempora incognita на ранната българска история. С., 1997.
- [37] Степанов, Цв. Власт и авторитет в ранносредновековна България (VII – ср. IX в.). С., 1999.
- [38] Степанос Асохик. Всеобщая история. Москва. 1864.
- [39] Стефанов, П. Неизвестны источник болгарской антропимии из 1720 г. [пътепис на патр. Хрисант Нотарас]. – В: Linguistique Balkanique/Балканско езикознание. XXXII, 1, 1989.
- [40] Табаков, Д. Хоризонтът на познанията. Българите през вековете. С., 1999.

[41] Шопен, И. Исторический памятник состояния Арменской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. 1862.

[42] Юнусов, А. Месхетинские турки: дважды депортированный народ. Баку, 2000.

За контакти:

Докторант Ренета Златева, катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: rzlateva@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.